OSNOVNE EKONOMSKE KATEGORIJE

LJUDSKE POTREBE

Zašto se ljudi bave ekonomijom? Zašto moraju da iznalaze i sprovode metode u proizvodnji, potrošnji, raspodeli i razmeni i potrošnji materijalnih dobara i usluga, pomoću kojih se uspešno upravlja domaćinstvom, odnosno gazdinstvom, preduzećem, ili privredom jedne države?
Pri odgovoru na navedena pitanja treba samo pomisliti šta bi se sa ljudskom civilizacijom desilo kada bi svi ljudi na planeti Zemlji prestali da proizvode. Donekle bi se trošile zalihe, a potom bi život stao. Ljudi ne bi više mogli da zadovoljavaju svoje egzistencijalne potrebe koje im je nametnula sama njihova priroda, potrebe za hranom, pićem, odevanjem, stanovanjem itd. Normalno, prestalo bi i zadovoljavanje društvenih potreba iz oblasti obrazovanja, kulture, duhovnosti itd. Dakle, čovek se bavi ekonomskim aktivnostima (proizvodnja, potrošnja, raspodela i razmena materijalnih dobara i usluga) radi zadovoljavanja svojih potreba.
Ljudske potrebe su neograničene. Biološka, kulturološka i materijalna evolucija ljudi permanentno radja nove potrebe. Uz to, broj ljudi na planeti stalno se povećava. Istovremeno, prirodni resursi kojima se potrebe zadovoljavaju su ograničeni. Odatle potiče potreba da ekonomija kao nauka iznalazi metode čija primena tokom realizacije ekonomskih aktivnosti (proizvodnja, potrošnja, raspodela i razmena) omogućava da se trošenjem što manje količine resursa zadovolji što veći broj potreba.

OBLICI EKONOMSKIH AKTIVNOSTI

Oblici ekonomskih aktivnosti su: 1) proizvodnja, 2) potrošnja, 3) raspodela, i 4) razmena
Dragana Gnjatović, Politička ekonomija i ekonomski sistem Jugoslavije (drugo izdanje), „Policijska akademija“, Beograd, 2000. god, str. 57- 69.
Proizvodnja je osnovni oblik ekonomskih aktivnosti. Rezultati proizvodnje su materijalna dobra kojima se zadovoljavaju materijalne potrebe. Ostale ekonomske aktivnosti su izvedene iz proizvodnje. Kada nema proizvodnje i rezultata proizvodnje, nema ni drugih ekonomskih aktivnosti jer nema šta da se raspodeljuje, razmenjuje i troši.
Materijalne potrebe se zadovoljavaju tokom potrošnje. Znači, krajnji cilj proizvodnje je potrošnja. Medjutim, privredni, tehnološki i kulturološki razvoj civilizacije prouzrokovao je podelu rada i razne specijalizacije u okviru proizvodnih procesa i na taj način razdvojio proizvodnju i potrošnju tako što su se izmedju njih pojavili procesi raspodele i razmene.

Proizvodnja

Proizvodnja je ekonomska aktivnost u kojoj čovek svojim radom i pomoću sredstava za rad odvaja delove prirode koje preradjuje i prilagodjava radi zadovoljenja svojih potreba.
Iz same definicije proizlazi da su elementi procesa proizvodnje: ljudski rad, sredstva za rad i predmeti rada.
Ljudski rad je pokretač svakog proizvodnog procesa. Pod radom se podrazumeva svaka svrsishodno osmišljena aktivnost čoveka prema prirodi koja se temelji na prethodno stečenim znanjima i iskustvima o odredjenoj aktivnosti.
Sredstva za rad (alati, mašine, uredjaje, itd.) čovek u procesu rada stavlja izmedju sebe i prirode. Pomoću njih deluje na prirodu i obradjuje prirodne materije. Na taj način čovek delove prirode prilagodjava svojim potrebama.
Danas, na početku dvadeset prvog veka, kada je tehnološki razvoj dostigao skoro neslućene razmere, znatno je proširen pojam sredstava za rad. Pod sredstvima za rad se podrazumevaju mnogi kompjuterizovani visokotehnološki uredjaji koji su neophodni u proizvodnom lancu, a istovremeno nemaju direktan dodir ni sa prirodom ni sa čovekom, ali ni sa materijalnim i

nematerijalnim dobrima koja predstavljaju rezultate procesa proizvodnje.
Predmeti rada su delovi prirode na koje čovek deluje sredstvima za rad da bi ih prilagodio radi zadovoljenja svojih potreba. Najopštiji predmet rada je zemlja. Zemlja je predmet obrade u poljoprivredi i u rudarstvu. Medjutim, i odredjeni proizvodi ljudskog rada predstavljaju predmete rada. Tako, na primer, iskopana ruda u koju je uložen ljudski rad tokom kopanja, kada dodje u topionicu, predstavlja predmet rada. Takav predmet rada koji je nastao kao rezultat ljudskog rada u prethodnim proizvodnim procesima naziva se sirovina.
Sredstva za rad i predmeti rada predstavljaju materijalne elemente procesa proizvodnje koji se zajedničkim imenom nazivaju sredstva za proizvodnju.
U savremenoj ekonomskoj literaturi umesto pojma elementi procesa proizvodnje (rad, sredstva za rad i predmeti rada) koristi se pojam faktori proizvodnje: 1) rad, 2) zemlja i 3) kapital (kapitalna dobra).
Faktori proizvodnje služe za proizvodnju potrošačkih i kapitalnih dobara. Faktori proizvodnje nisu neograničeni. U tom smislu, nemoguće je proizvoditi u neograničenim količinama potrošačka i kapitalna dobra. Potom, upotreba faktora proizvodnje je alternativna. To znači da isti faktori proizvodnje mogu da služe za proizvodnju različitih dobara i u različitim srazmerama.
Nedovoljnost faktora proizvodnje i njihova alternativna upotreba dovode do tri osnovna ekonomska problema u oblasti proizvodnje koja mora da rešava svako društvo bez obzira na stepen svog razvoja i društveno-ekonomski sistem.
Prvi ekonomski problem odnosi se na strukturu proizvodnje. Kada je reč o strukturi proizvodnje treba naći odgovore na pitanja: 1) šta proizvoditi, 2) koju vrstu robe proizvoditi, i 3) u kojoj količini proizvoditi pojedinačne robe.
Drugi ekonomski problem odnosi se na metod proizvodnje. Pod metodom proizvodnje podrazumeva se kombinacija faktora proizvodnje, odnosno odgovor na pitanje: kako proizvoditi? Od adekvatnosti kombinacije faktora proizvodnje zavise u velikoj meri produktivnost, efikasnost i ekonomičnost.
Treći ekonomski problem svake privrede nije direktno vezan za proizvodnju već za raspodelu ukupnog društvenog proizvoda. Naime radi se o pitanju: za koga se dobra i usluge proizvode?
U svakoj društveno-ekonomskoj formaciji donose se ekonomske odluke u vezi sa pitanjima: šta, kako, za koga i koliko proizvoditi? Medjutim, u različitim društveno-ekonomskim formacijama različiti su načini donošenja odluka u vezi sa prethodnim pitanjima. U savremenim razvijenim tržišnim privredama ove odluke se donose ili putem 1) tržišta i cena, ili 2) planiranjem, ili 3) kombinacijom tržišta, cena i planiranja.
C. Senford, N. Bradbury, Case Studies in Economics, Longman, 1987, str. 28.

Kombinacija faktora proizvodnje

Faktori proizvodnje su ograničeni i nedovoljni. Medjutim, oskudica jednog faktora, primera radi kapitala, može da se kompenzuje nekim drugim faktorom (zemljom ili radom) koga ima znatno više. Znači, faktori proizvodnje mogu medjusobno da se supstituišu. Primera radi, dva faktora proizvodnje, rad i kapital, mogu da budu medjusobni supstituti. Neki proizvod može da se proizvede sa 50 radnika uz korišćenje skromne i prilično zastarele opreme, ali, isti taj proizvod može da se proizvede sa samo jednim radnikom uz korišćenje najnovije i najsavremenije opreme. U prvom slučaju koristi se mnogo rada a malo kapitala. Takva kombinacija faktora proizvodnje ima obeležje korišćenja radno intenzivne tehnologije. U drugom slučaju koristi se mnogo kapitala i malo rada. Takva kombinacija faktora proizvodnje ima obeležje korišćenja kapitalno intenzivne tehnologije. Izmedju ova dva ekstrema postoje mnoge druge kombinacije rada i kapitala kojima je moguće da se ostvari proizvodnja odredjenog proizvoda.

Proizvodne mogućnosti i oportunitetni trošak
Kao što je već rečeno, ekonomija kao nauka, ali i ekonomija u praksi, bavi se izborom izmedju alternativnih upotreba oskudnih resursa, odnosno oskudnih faktora proizvodnje. Izbor izmedju alternativnih upotreba oskudnih faktora proizvodne predstavlja okvir proizvodnih mogućnosti jednog društva. Do odgovarajućeg izbora dolazi se odgovorom na pitanja: 1) šta je moguće proizvesti raspoloživim faktorima proizvodnje, i 2) koje su to različite kombinacije dobara koja se mogu proizvesti u datom vremenu ako je proizvodnja tehnički efikasna.
Proizvodne mogućnosti neke privrede predstavljaju mogućnosti (različite kombinacija dobara) koje u odredjenom periodu data privreda može da ostvari sa odgovarajućim izborom raspoloživih faktora proizvodnje i kada posluje sa maksimalnom tehničkom efikasnošću.
Oportunitetni trošak. - Proizvodne mogućnosti predstavljaju samo konstataciju da odredjena privreda ima mogućnosti da ostvari proizvodnju različitih kombinacija dobara. Medjutim, proizvodne mogućnosti ne ukazuju na izbor najbolje kombinacije proizvodnih dobara sa stanovišta najnižih troškova. Prilikom izbora najbolje kombinacije treba imati na umu koncept oportunitetnog troška.
Koncept oportunitetnog troška je posledica činjenica da su: 1) faktori proizvodnje oskudni, i 2) da je moguća alternativna upotreba faktora proizvodnje. U okviru proizvodnih mogućnosti neke privrede kao date veličine postojeće oskudne faktore proizvodnje moguće je alternativno upotrebiti. Primera radi, podjimo od jednog hipotetičkog slučaja: u jednoj privredi proizvode se samo cipele i hleb. Ta privreda za godinu dana proizvede 3 miliona pari cipela i 15 miliona vekni hleba. Ako bi ta privreda želela sledeće godine da proizvede 4 miliona pari cipela, budući da su proizvodne mogućnosti te privrede konstanta, mora se smanjiti proizvodnja hleba. Umesto 15 miliona moguće je proizvesti 11 miliona vekni hleba. Dakle, proizvodnja jednog dodatnog miliona pari cipela koštala bi privredu, kao oportunitetni trošak, 4 miliona vekni hleba. Uvećanje količine jednog dobra zahteva žrtvovanje neke količine drugog dobra, što predstavlja oportunitetni trošak. Proizvodnja jednog dobra uvek znači trošak zbog neproizvodnje drugog dobra. Gubitak koji nastaje zbog neproizvodnje drugog dobra predstavlja oportunitetni trošak. Koncept oportunitetnog troška omogućava da se pri datim proizvodnim mogućnostima izabere najbolja kombinacije dobara sa stanovišta pravljenja najnižih oportunitetnih troškova.

Potrošnja

Potrošnja je oblik ekonomske aktivnosti tokom koje se troše rezultati proizvodnje i zadovoljavaju ljudske potrebe. U zavisnosti od toga da li se troše sredstva za život ili sredstva za proizvodnju, razlikuju se: 1) neproizvodna, i 2) proizvodna potrošnja.
1) Neproizvodna potrošnja se sastoji iz: a) lične, i b) javne potrošnje.
Lična potrošnja predstavlja proces trošenja materijalnih dobara (hrane, odeće, obuće itd.) i usluga od strane pojedinaca.
Javna potrošnja je zadovoljavanje onih ljudskih potreba koje nije moguće zadovoljiti na individualni način. Pod javnom potrošnjom podrazumevaju se troškovi koji se naprave za školovanje, razne vrste zabava i sporta, razvoj nauke kulture i umetnosti itd. Dakle, javnom potrošnjom se finansira zadovoljenje duhovnih, obrazovnih i kulturnih potreba ljudi. Takodje u okviru javne potrošnje spada i finansiranje mnogih drugih neekonomskih društvenih potreba, kao što su državni organi, vojska, policija, sudske, administrativne i druge javne institucije.
2) Proizvodna potrošnja je trošenje sredstava za proizvodnju tokom proizvodnog procesa da bi se dobila nova materijalna dobra i usluge kojima će se zadovoljiti neke nove potrebe.

Raspodela

Raspodela je oblik ekonomske aktivnosti rasporedjivanja materijalnih dobara koja su stvorena u procesu proizvodnje izmedju pojedinih društvenih grupacija i pojedinaca. Drugim rečima, problem raspodele svodi se na pitanje za koga će dobra i usluge biti proizvedena.
Novostvorena materijalna dobra se rasporedjuju:
1) izmedju vlasnika sredstava za proizvodnju,
2) izmedju vlasnika sredstava za proizvodnju i neposrednih proizvodjača - primarna raspodela, i
3) neproizvodnom delu stanovništva - sekundarna raspodela.
Raspodela izmedju vlasnika sredstava za proizvodnju obavlja se tokom procesa razmene. Vlasnici sredstava za proizvodnju pojavljuju se na tržištu gde kao robni proizvodjači medjusobno razmenjuju svoje proizvode. Za robe koje prodaju drugima oni dobijaju odgovarajuću protivvrednost i na taj način obezbedjuju svoje učešće u raspodeli društvenog bruto proizvoda.
Primarna raspodela je osnovna raspodela i u njoj učestvuju vlasnici sredstava za proizvodnju i neposredni proizvodjači. Obim i struktura primarne raspodele zavise od vladajućih društvenih i svojinskih odnosa. Oblik primarne raspodele zavisi od karaktera privrede. U naturalnoj privredi zastupljen je naturalni oblik raspodele i prisvajanja, a u robnoj privredi primarna raspodela se ostvaruje posredstvom tržišta, ima robnonovčani karakter i svodi se na raspodelu novčanih prihoda i dohodaka.
Sekundarna raspodela podrazumeva odvajanje dela novostvorenih materijalnih dobara i usluga neproizvodnom delu stanovništva.
Sekundarnu raspodelu vrši država tako što prikupljanjem poreza, carina, taksa itd. ostvaruje budžetske prihode iz kojih izdvaja pripadajući deo novostvorenih materijalnih dobara i usluga 1) zaposlenom neproizvodnom delu stanovništva (u državnom aparatu, sudstvu, vojsci, policiji), 2) nezaposlenima, i 3) izdržavanom stanovništvu (penzioneri, deca, socijalni slučajevi itd.)
Vrlo je teško napraviti preciznu teorijsku i praktičnu granicu izmedju proizvodnog i neproizvodnog rada, a samim tim i izmedju proizvodnog i neproizvodnog stanovništva. Nesporno je da su proizvodni radnici oni radnici koji neposredno učestvuju u stvaranju materijalnog bogatstva. To su zaposleni u industriji, rudarstvu, poljoprivredi, šumarstvu, gradjevinarstvu, saobraćaju, trgovini, ugostiteljstvu i u proizvodnom delu zanatstva. Medjutim, iako ne proizvode direktno materijalna dobra, zaposleni u obrazovanju, nauci, kulturi i zdravstvu doprinose boljem kvalitetu i kvantitetu materijalnih dobara i usluga. Zbog toga se i zaposlenima u navedenim delatnostima sekundarnom raspodelom iz budžetskih prihoda obezbedjuje odgovarajući deo novostvorenih materijalnih dobara i usluga.

Razmena

Razmena proizvoda je oblik ekonomske aktivnosti u kome se uspostavlja veza izmedju proizvodnje i potrošnje.
Sporadične slučajeve zamene dva proizvoda, srećemo u istorijskom periodu raspadanja prvobitne zajednice kada je dominirala naturalna privreda. To je bilo mnogo pre nastanka robno-novčane privrede, odnosno mnogo pre razmene kakva se danas sreće u savremenim tržišnim privredama. U primitivnim društvenim zajednicama su se povremeno razmenjivali samo odredjeni viškovi nekih vrsta proizvoda. To je prvi oblik razmene, koji se zove trampa.
Razvoj podele rada i specijalizacija proizvodnje su uvećavali viškove proizvoda. Ti viškovi su sve češće služili za trampu. Potom, posredničku ulogu u razmeni dobija novac. Vršeći posredničku ulogu u razmeni, novac je dobio funkciju prometnog sredstva ili sredstva za razmenu svih drugih roba. Tada razmena proizvoda postaje stalno obnavljajući proces. Kao stalno obnavljajući proces razmena proizvoda postoji samo u robno-novčanoj, odnosno tržišnoj

privredi.